

PURIZEM

Ekspresivnost poimenovanj, kot npr. *pačiti jezik, prebohotni tuji plevel, spačenka, nelepa beseda*, kažejo, da pri obravnavi tujih prvin ne gre za objektivizirane jezikoslovne kriterije, ampak čustveno, vnaprejšnje preganjanje tujih prvin iz slovenščine.

Avtorji kot so Kolarič, Sovre, Breznik in Gradišnik, so obravnavali jezikoslovne prvine v tipičnem razmerju domače – tuj, merilo, ki so ga upoštevali v »skrbi za slovenski jezik«, je čiščenje tujih prvin iz slovenskega jezika. Takšno obravnavo jezikovnih vprašanj imenujemo PURIZEM.

Purizem se kaže na tri načine :

- Odklanja nove pojave in povečuje starinske.
- Ljudsko govorico daje za vzor knjižnemu jeziku.
- Odstranjuje iz jezika tuje primesi, ki so že ustaljene in se upira sprejemanju novih elementov.

Nekatere definicije purizma:

- Purizem je razmerje do jezika, ki določene prvine označuje kot »čiste« (in zato zaželene) in druge kot »nečiste« (in zato nezaželene) [Thomas 1991].
- Če pojmuje purizem kot izraz idejnega konservatizma na področju jezikovne kulture, bomo našli skupni imenovalac mnogih njegovih manifestacij v **strahu pred spremembami v jeziku** [Boris Urbančič 1987].
- Purizem je negativno razmerje do prevzetega ali do prevzemanja iz enega jezika v drugega. Pojavlja se kot obrambna reakcija na preveč po nepotrebnem prevzetega, še posebej, če se na podlagi prevzetega delajo negativni sklepi glede vrednosti prevzemalnega jezika oz. njegovega nosilca [Toporišič 1992]

Dve različni pojavnimi oblikami purizma:

- **Zmerni purizem** – pozitivni [jezikovnokulturno prizadevanje, ki vzdržuje jezikovna pravila, potrebna za ohranjanje jezika in njegove samobitnosti]
- **Skrajni purizem** – negativni [do skrajnosti izostren občutek proti besedam tujega izvora; prizadevanje za »čistost jezika«; zavira razvoj jezika, ko izloča tudi že uveljavljene in potrebne prevzete besede; pretirano izpostavljanje čustev]

Tipične situacije za pojav purizma:

- Standardizacija jezika(že obstoječ kulturni jezik postane knjižni jezik, nove besede, nove vloge ...)
- Jezikovni stik (mali/veliki jezik; pritisk večjih jezikov)

- Jezikovne spremembe (*razmerja med jezikovnimi zvrstmi*)

Dve nasprotji:

- **Ljudsko** (za skrajni purizem: *nepopačeno, pristno, domače; govorica neizobraženih ljudi, ki živijo v odročnih krajih*) : **umetno** [knjižno]
- **Domače : tuje** (»tujke« - za skrajni purizem: *zlo, ki se ga je treba izogibati, ker ogroža knjižni jezik*)

Ljudsko:

- Prvič aktualno v 30. letih 19. st.
- Črkopisna, jezikoslovna in kulturno-literarna polemika [*črkarska pravda*]
- V razmerju domače : prevzeto (germanizmi) se pridruži razmerje podeželjska govorica : mestni (knjižni) jezik
- Prešeren, Čop: Purizem obsoja slovenščino na zaostajanje za razvitimi jeziki
- F. Prešeren: Nova pisarija (1831)

(Ne)potrebnost prevzetih besed

- Če imamo ustrezno slovensko besedo, ima ta prednost, enako tudi tvorjenje novih izrazov iz domačih osnov
- Antipurizem: popolna odprtost jezika, odsotnost objektivnih načel -> jezikovna anarhija
- Ko prevzeta beseda dolgo živi v SJ in je nosilka pomena ali pomenskega odtenka, je ne preganjamo, ker je tujega izvora

Purizem in germanizmi:

16. st.:

- P. Trubar – pragmatična motivacija za pisanje; uporablja besede, za katere ve, da jih bo meščan poznal [Abecednik: okoli 130 germanizmov]
- S. Krelj – ločevanje med domačim in tujim je prepoznal kot pomembno za ohranitev in nego KJ -> prvi pojav zmerne purizma

Po obdobju protestantizma:

- M. Pohlin: prvi besedotvorec (testenine, nadstropje)
- V. Vodnik: piše o razpoznavanju in zamenjevanju besed tujega izvora
- J. Kopitar: skladijski germanizmi
- Vrh: F. Levstik: Napake slovenskega pisanja (1857/58)
 - Od takrat je zmerni purizem proti germanizmom vgrajen v slovensko kulturo

- Strokovna in poljudnoznanstvena besedila, ustvarjena z zavestjo o lastnih tvorbenih sposobnostih

20. st.: umik germanizmov v zasebni govorni položaj

Purizem in slavizmi:

- Slavizmi so bili dolgo vir za nadomeščanje germanizmov
- Vseslovensko navdušenje konec 19. st. in na začetku 20. st. izzove zmerni purizem
- Obdobje stare Jugoslavije (1918-45): zunanji politični pritisk » ena država, en narod, en jezik«
- V 30. letih se upre A. Breznik
 - Pretirano prevzemanje slavizmov lahko ogrozi samobitnost slovenščine
 - Zavračal tudi besede, ki so se do takrat v slovenščini že ustalile
 - Začetek skrajnega purizma [zamik- razloček; zanimiv- zamikaven]
- Povojni skrajni purizem se izostri v 60-ih letih 20. st. [Gradišnik]

Intelektualizacija jezika:

- Domača beseda = preveč določna, omejena na predmetni svet
- Prevzete besede = za abstraktno rabo

* *Intelektualizacija je prilagajanje jezika temu, da so njegova jezikovna sredstva določna, natančna, po potrebi abstraktna, sposobna izraziti povezanost in zapletenost mišljenja.*

Purizem in romanizmi:

- Zlasti latinščina
- Druga polovica 19. st. (terminologije, slovarji, učbeniki)
- Zmerni purizem; poudarjanje izraznih sposobnosti slovenščine
- Latinizem- skupna evropska dediščina
- Kvaliteta : kakovost : vrlina

Purizem in anglizmi:

- Začetek 20. st.: šport, tehnika
- Danes: sleng, strokovno-znanstvena besedila (tudi druga področja)
- Tu smeri prevzemanja:

- Neknjižna primarna *okej* < *OK*
- Izgovorna (in pisna) prilagoditev *koda*, *kod* > *code*
- Tvorba domačega izraza za *printer* < *tiskalnik*

Purizem danes:

- @, #
- Skrajni purizem pogosto omalovažuje zelo pomembno načelo jezikovne kulture: ustaljenost jezikovnih sredstev

PRAŠKI LINGVISTIČNI KROŽEK, KNJIŽNI JEZIK IN JEZIKOVNA KULTURA

Praški lingvistični krožek:

- Prag slovenskih jezikoslovcev
- Ustanovljen leta 1926
- Člani: Bohuslav Havranek, Roman Jakobson, Vilem Mathesius, idr.
- Reakcija na mladogramatično šolo:
 - KJ je umetna tvorba
 - Diahrono preučevanje »naravnega jeziak« (preučevala s stališča zgo. razvoja)
- PLK- sinhrono raziskovanje sodobnega KJ (sočasna podoba jezika)

- Funkcijski vidik:
 - Vrednotenje jezikovnih sredstev glede na njihovo ustreznost namenu sporočila (sočasna podoba jezika)

- 1929: Teze PLK-ja:

*Značilnosti KJ glede na druge socialne zvrsti:

- KJ je izrazito bogatejši
- Zaradi funkcijske razčlenjenosti ima vsestranske naloge
- Razmerje do njegove norme je zavestnejše in obvezujoče

Knjižni jezik:

Knjižni jezik: najvišja socialna zvrst kakega jezika, glasovno in pisno gojena za nadpodročno rabo kake jezikovne skupnosti. Ima težnjo, da postane vsenarodno sredstvo sporočanja in je v tem smislu tudi narodno predstavna. V sedanji dobi je knjižni jezik ob ustrezni razvitosti jezikoslovno izčrpno zajet v vseh svojih ravninah in s tem za določen čas tudi predpisan (pravopis, pravorečje, slovnica, slovar), besedilno pa je vsefunkcijsko uresničen.

Standardni jezik: v postopku standardizacije se predpiše izvozna podoba, optimizirajo se slovnična sredstva, fiksirajo se pomeni besed; produkt standardizacije je urejen jezik, očiščen nedoslednosti v pisavi/izreku, slovničnih dvoumnosti in redundanc ter motečih polisemij.

Polisemija = večpomenskost

Knjižni jezik = standardni, kulturni jezik

Kulturni jezik: jezik, ki ga ima družba za primernega, uporablja se ga za družbeno prestižne priložnosti, povezane z njeno reprezentanco, interpretacijo sveta, reprodukcijo in drugimi področji.

- **V ožjem pomenu:** stopnja ustreznosti jezikovnega pojava jezikovnim normam, ki so določene za dani jezik. Posameznikovo obvladanje jezika glede na sporočanje namen = jezikovna kultiviranost
- **V širšem pomenu:** teoretično podprta nega knjižnega jezika, katere cilj je vsestransko razvit, ustaljen in enoten knjižni jezik ter jezikovna kultura tistih, ki ga uporabljajo

»Preteklost je prolog« A. Vidovič Muha

Slovenščino določa dejstvo, da je število govorcev relativno malo, ampak so njegovi nosilci preko svojega jezika močno zavezani lastni nacionalni identiteti.

Skoki zgodovino je bila slovenščina nedržavni jezik, njegovi nosilci so bili podrejeni dvojezičnosti na lastnem etničnem prostoru. Posledica je bilo prizadevanje po enakopravnosti z večinskim jezikom v državi in upiranje asimilaciji. Zaradi neposredne

jezikovne konkurenčnosti drugih jezikov, se je pri Slovencih razvilo posebno razmerje do lastnega jezika -> jezikovna ogroženost ali nesamoumevnost, ki je postala sestavina slovenske jezikovne zavesti.

Zgodovina slovenskega knjižnega jezika:

- Predknjižno obdobje – do 1550
- Obdobje slovenskega knjižnega jezika (od 1550)

Predknjižno obdobje

- zapisi osebnih, zemljepisnih imen
- Brižinski spomeniki (972-1039)
- Do 15. st.: ustoličevanje koroških vojvod
- 14. st.: Celovški/Rateški rokopis
- 15. st.: Stiški rokopis, Starogorski rokopis, Čedajski rokopis

Knjižni jezik

16. stoletje

- 1550 – Trubar: Abecednik, Katekizem
- 1584 – Dalmatin: Biblija
- 1584 – Bohorič: Zimske urice
- 1592 – Megiser: slovar štirih jezikov

17. stoletje in prva polovica 18.

- Upad tiska knjig
- Rokopisna besedila (plemiška pisma)
- Deli besedil v slovenščini (evangeliji, pridige, posvetna pesem kot uvod v Slavo vojvodino Kranjsko)

Sredina 18. do sredine 19. stoletja

- nastanek in razmah pokrajinskih različic knjižnega jezika (koroška, štajerska, kranjska)

Razsvetljenstvo

- enoten knjižni jezik – potreben za narodno jezikovno, kulturno, umetniško in znanstveno napredovanje
- pesništvo: 1779-1781 Pisanice
- dramatika: 1774 - Ta veseli dan ali Matiček se ženi

- publicistik: 1795-1806 – Velika pratika, Mala pratika; 1797-1800 Lublanske novice
- strokovni jeziki, terminologija: Kuharske bukve (1799)

Prva polovica 19. stoletja

- J. Kopitar: 1808-09 – prva znanstvena slovnica slovenskega jezika
- F. Prešeren: 1847 – Poezije
- Črkarska pravda; 1845 uveljavitev gajice
- Do leta 1851 poenotenje KJ z uvedbo t.i. novih oblik
- Razvoj strokovnih jezikov, izdajanje splošnih slovarjev
- Politični program Zedinjena Slovenija (1848)

Druga polovica 19. stoletja

- leposlovna dela (realizem)
- 1848-1902 – Kmetijske in rokodelske novice (Bleiweis)
- 1880 M. Cigale: znanstvena terminologija
- pomembni dvojezični slovarji
- Pleteršnikov Slovensko-nemški slovar (1894-95)
- *1899 prvi slovenski pravopis (F. Levec)*

20. stoletje

- umetnost moderne
- ustanovitev Ljubljanske univerze (1919)ter Akademije znanosti in umetnosti
- jezikovni priročniki, sodobne jezikoslovne razprave
- študij slovenskega jezika na univerzi
- razmah in razvoj govornega jezika
- nastanek in razvoj jezikovnih korpusov (računalniške zbirke)
- *1991- slovenščina postane državni jezik*

Vpliv družbeno-političnih okoliščin do leta 1991

- slovensko ozemlje del federativne republike, federativne ureditve skupaj z drugimi narodi
- slovenščina ima pravnoformalno enakopravni položaj
- težnje po jezikovnem poenotenju:
 - 30. leta
 - konec 70. in začetek 80. let
- slovenščina v javnosti (1983)

Slovenščina v EU:

- eden največjih izzivov za slovenščino ob začetku 21. stoletja
- 1.5.2004 slovenščina dobi status enega od uradnih jezikov EU
- nerešena vprašanja slovenskega jezikovnega načrtovanja in razvoja terminologije

Vloge knjižnega jezika:

- Sporazumevalna
- Narodnopedstavniška
- Narodnozdrževalna
-

Značilnosti razvitega knjižnega jezika:

- Relativna samostojnost znotraj socialnih zvrsti
- Utrjuje zavest o jezikovni skupnosti na določenem ozemlju
- Uporablja se v pisni in govorni obliki
- Deležen je sistematičnega kultiviranja
- V njem je mogoče vse poimenovati točno, jasno ter namenu in okoliščinam primerno
- Je ustaljen
- Je enoten
- Je predmet jezikovnega načrtovanja in jezikovne politike

Praški lingvistični krožek in jezikovna kultura:

- Teoretično podprta nega knjižnega jezika, katere cilj je vsestransko razvit, ustaljen in enoten KJ, ter jezikovna kultura tistih, ki ga uporabljajo
- JK ima v okviru delovanja PLK osrednjo vlogo
- Predstavlja nasprotje samovoljnim purističnim posegom v jezik
- **Purizem** (načela pravilnosti) :
 - Jezik dobrega avtorja
 - Ljudski jezik
 - Zgodovinsko upravičeni jezik
- **PLK:**
 - Merilo splošne rabe
 - Merilo pismenosti dani funkcijski zvrsti, namenu sporočila in naslovniku
 - Načelo prožne ustaljenosti
 - 1932 – zbornik: Knjižna češčina in jezikovna kultura
 - Prožna ustaljenost (V. Mathesius): prizadevati si je treba za stabilnost KJ, skrbeti zanjo, ko se ji jezik približa, hkrati pa ne zavirati jezikovnega razvoja s prepovedovanjem novosti in sprememb, ki jih potrebuje
 - **B. Havranek:** sodelovanje jezikoslovca pri skrbi za KJ in JK
 - Pomoč pri tvorbi strokovnih izrazov
 - Izpopolnitev funkcijske zvrstnosti jezikovnih sredstev in razširitev sistematičnih možnosti KJ
 - Vrednotenje konkurentnih jezikovnih pojavov s funkcijskega vidika (= jezikovna kritika)

Teorija jezikovne kulture na slovenskem:

30. leta 20. stoletja: dve pojmovanji KJ in njegove norme

- Merilo »dobrega avtorja« -> A. Breznik
- Evropsko aktualno socialnozvrstno pojmovanje KJ
- **B. Vodušek:** Za prerazdelitev nazora o jeziku(revija Krog, 1932/33)
 - KJ je organiziran sistem izražanja, vel ali manj obvezen za določeno socialno ali politično skupnost

- Biti mora stilno enoten in izdelan, a funkcionalno dovolj razplaten, da si »izoblikujejo slovanski delavec in meščan, tehnik in znanstvenik tisti jezik, ki njihovi sociološki pogojenosti odgovarja.«
- **B. Borko:**
 - Že 1932 v Jutru poročal o dogajanjih na Češkem
 - 1935 ob izidu Breznik-Ramovševega SP
 - »Čas je že, da se naš jezik nekoliko bolj ustali in poenostavi tam, kjer je potrebno ...«
 - KJ potrebuje znanstveno, ne laično poseganje
 - Ljudski jezik ne zadošča, da bi izobraženec v njem izrazil vse kar potrebuje
 - 1935-45 v Jutru redno poroča o seriji Slovo a slovesnost
 - 1945- razprava Skrb za naš jezik
 - Prepoznal dva nasprotujoča si pogleda na razvoj slovenskega knjižnega jezika (romantično in realistično smer)
 - Romantična smer: jezikovni razvoj obrača le k ljudskemu govoru, ki da je edino merilo pri presojanju ustreznosti in upravičenosti jezikovnega pojava
 - Realistična smer: jezik je družbeni pojav, ki se diferencira, kakor se diferencira njegov narod
 - Srednja pot: je za slovenske razmere edina sprejemljiva -> upoštevanje pomembnejših načel romantične kot realistične smeri

Po letu 1945:

- **B. Havranek**: 1969 predava o teoriji knjižnega jezika
 - 1965 članek Teorija praške šole o knjižnem jeziku A. Jedličke v reviji Jezik in slovstvo
 - Opozarjanje na potrebo po natančnejši določitvi vsebine in obsega pojma JK, kot ga je uvedel PLK
- **A. Jedlička**: v pojem JK so vključeni:
 - Pojavi, ki zadevajo jezik kot sistem (la langue)
 - Pojavi, ki zadevajo jezikovno rabo (la parole)

- Dva vidika znotraj teh dveh področij:
 - Kultura kot stanje, raven jezika in njegove rabe
 - Kultura kot dejavnost, t.j. kultiviranje jezika in rabe
- PLK je jasno opredeljeval le naloge jezikoslovcev
- Zdaj se jasno opredeli tudi delež tistih, ki jezik uporabljajo, ki so sotvorci jezikovne kulture

50., 60. leta

- Tako razumljen KJ je sprejet v slovenskem prostoru
 - SSKJ
 - Slovenska slovnica (1. izdaja 1976, zadnja 2000)
- Skrajni purizem (J. Gradišnik) : skrajni funkcionalizem (B. Urbančič, T. Korošec, A. V. Muha, V. Majdič, F. Novak)
- **B. Urbančič: O jezikovni kulturi (1972 in kasnejše izdaje)**
 - Zavzame t.i. kriterije pravilnosti – načela:
 - Historična pravilnost
 - Logicizem
 - Brezmejnost
 - Zavrača načelo ljudskega jezika in skrajni purizem
 - Utemeljuje potrebo po negi KJ, ki mora biti utemeljena z znanstvenimi kriteriji:
 - Funkcijska členjenost jezika
 - Načelo splošne rabe in načelo primernosti
 - Temeljna dela JK:
 - Slovar
 - Slovnica sodobnega JK
 - Pravopis
 - Stilistika
 - Slovar tujk, terminološki slovar, pravorečje

- Prizadevanja za JK:
 - Poklicni uporabniki jezika
 - Jezikoslovje
 - Popularizacija knjižne norme
- Bistvo: jezik je kot družbeni pojav predvsem sredstev za sporazumevanje (= skrajni funkcionalizem)
- Slabosti njegovega delovanja:
 - V celoti prenesel del Češke teorije na slovenska tla (ne upoštevajoč različne družben okoliščine razvoja KJ)
 - Zavračal ločevanje purizma na t.i. zmerni in skrajni
- Pozitivne strani:
 - Posegi v jezik naj bodo teoretično podkrepljeni
 - Jeziku naj se pomaga pri razvoju in se ga usposobi za vsa področja delovanja

80.leta:

- Jezikovno kulturni spori – dvoje pogledov na normo:
 - Gojitelji: imajo pravico in dolžnost usmerjati jezikovni razvoj (samovoljno, subjektivno)
 - J. Müller: norma, kot jo razumejo gojitelji, je subjektivna, toda svojo subjektivnost odlično prikriva z ontološko resnico, da je vrednota.
- Javna razprava o pravopisnih pravilih

JK danes:

- Od 80. let 20. st. -> jezikovno kulturo v smislu poseganja v jezik je treba umestiti v širši okvir JEZIKOVNEGA NAČRTOVANJA
- Jezikovno načrtovanje = JK + jezikovna politika
- Kultivacija jezika = kompleksna dejavnost
 - Ne le jezik v ožjem smislu
 - Vsi jeziki v družbi, komuniciranje v celoti

ZVRSTNOST

60. leta :

(J. Toporišič)

- socialne zvrsti: Slovenski knjižni jezik 1 (1965)
- funkcijske zvrsti: Slovenski knjižni jezik 3 (1967) -> slovenska slovnica ('76)
- zasnova SSKJ (1970-91)

SP (1962)

- neposredno normativno vrednotenje z grafičnimi znamenji (*, ->, `)
- vprašljiva merila presojanja

SSKJ

- želel čim objektivneje predstaviti sodobni knjižni jezik
- sistem kvalifikatorjev
- stilno-plastni kvalifikatorji (publicistično-socialni): narečno, pogovorno, nižje pogovorno, žargonsko, pesniško, publicistično ...

Dokončna uveljavitev zvrstno-stilne teorije KJ

70. leta:

- intenzivno raziskovanje slovenskih posebnosti posameznih zvrsti in podzvrsti
- T. Korošec, J. Dular: publicistika
- V. Gjurin: interesne govornice (sleng, žargon, argo)

DVA AKTUALNA MODELA JEZIKOVNE ČLENJENOSTI

1.MODEL: J. Toporišič, B. Urbančič, J. Dular, T. Korošec

- zvrst, plast, stil, jezik (oblika jezika) > zvrst

- jezikovna zvrst je skupina jezikovnih sredstev, posebej primernih za sporočanje, v določenih govornih položajih

Zvrsti in podzvrsti:

- socialne
- funkcijske
- časovne
- umetnostne (le Toporišič!)
- prenosniške (slušno-govorni, pisno-vidni)
 - hierarhično podrejene
 - večina jezikovnih sredstev je zvrstno nevtralna
 - zvrstnost -> na vseh ravneh jezikovnega ustroja

Socialne zvrsti

- TOPORIŠIČ, SP, 2001
 - knjižni jezik:
 - zborni
 - knjižni pogovorni (prej splošno pogovorni)
 - neknjižni jezik:
 - pokrajinski (SP: neknjižni) pogovorni
 - narečje (SP dodaja še mestno govorico)
 - interesne govorice (podzvrsti)
- URBANČIČ: Jezikovne plasti

pisni jezik ->	pisani KJ	
	(govorjeni KJ)	<- knjižni jezik
govorni jezik ->	knjižna govorica	
	pogovorni jezik	
	narečje	<- vsakdanja govorica

Funkcijske zvrsti

- Urbančič: »stili«
- Korošec: stil je izbira in uporaba posameznih jezikovnih sredstev v besedilu; zvrst zadeva jezikovno zgradbo
- zvrsti:
 - umetnostne (lirika, epika, dramatika)
 - neumetnostne:
 - praktično-sporazumevalna zvrst: (Dular: občevalni jezik; Urbančič: konverzacijski stil)
 - strokovna/strokovno-znanstvena zvrst: (podzvrsti: praktično-strokovna, znanstvena, poljudnoznanstvena; Korošec in Urbančič dodajata poslovno podzvrst)
 - publicistična zvrst

Publicistika

- žanrsko zelo raznolika besedila
- informirajo javnost in vplivajo nanjo
- T. Korošec, M. Kalin Golob -> izločata poročevalska besedila
 - namenjena sporočanju o aktualnih dogodkih
 - nastanejo vsak dan znova
 - tvorijo jih novinarji
 -

2.MODEL: A. E. Skubic

- STANDARDNI + KULTURNI JEZIK = KNJIŽNI JEZIK
 - jeziki družbenih skupin – sociolekti
- vrste diskurzov glede na način učinkovanja

SOCIOLEKTI

- posebne vrste jezika, utemeljene na življenjskih razmerah in komunikacijskih značilnostih skupin govorcev ter njihovem specifičnem pogledu na svet

- posamezniki z različnimi govorcami govorijo različno: vsak posameznik ustvari sisteme za svoje besedno vedenje tako, da so podobni sistemom skupin, s katerimi se želi občasno identificirati
- vrste sociolektov:
 - sociolekti starostnih skupin
 - sociolekti spolov
 - sociolekti življenjskih stilov
- sociolekti družbenih slojev – še vedno prihaja do najpomembnejše delitve sociolektov na osi, ki jo tvori odnos dane skupine do dominantne kulture v družbi
 - kultivirani sociolekti
 - skupine z največjo družbeno močjo, ki ustvarjajo dominantno kulturo in v njej živijo
 - približevanje kulturnemu jeziku
 - obrobni socialekti
 - skupine brez družbene moči
 - sociolekti podeželja in urbanih okolij
 - priznavajo »večvrednost« kulturnega jezika in kultiviranih sociolektov, a se do »pravilnejše« kulture v praksi pogosto vedejo sovražno
 - do svojega sociolekta čutijo izrazito lojalnost
 - eksczesni sociolekti
 - vezani predvsem na urbana središča
 - nepriznavanje primata kulturnega jezika in hierarhično višjega vrednotenja kultiviranih socialektov
 - zoperstavljanje lastnih vrednot dominantnim vrednotam
 - značilne so različne specializacije, npr. glasbena zvrst, motociklizem, verski nazor ...

VRSTE DISKURZOV glede na način učinkovanja:

- izhaja iz jezikovne pragmatike
- tvorjenje besedil z namenom spremembe stanja stvari

- performativni [izvršni] diskurz
 - besedila s tem, ko jih tvorimo neposredno izvršijo neko spremembo v stvarnosti (npr. zakoni, certifikati)
 - tvori jih »pooblaščen subjekt«

- pragmatični [uporabnostni] diskurz
 - besedila si prizadevajo za praktični učinek
 - tvori jih »zaupanja vreden subjekt«
 - različna besedila zasebnosti (pogovor) in javnosti (novinarski prispevki, politični govor, oglasi)

- kognitivni diskurz
 - besedila ustvarjajo vrednost, ki jih prej ni bilo [znanstvena besedila, pravne argumentacije]
 - stremijo k izraziti brezosebnosti in objektivnosti
 - tvori jih »logični subjekt«

- imaginativni diskurz
 - besedila fikcije

-

KNJIŽNO JEZIKOVNA NORMA, RABA, KODIFIKACIJA

Knjižnojezikovna norma

Je trisestavinska:

- jezikovni sistem
- jezikovna raba
- jezikoslovno uravnavanje

~ nanjo vplivajo tudi družbene vloge, ki jih opravlja knjižni jezik

JEZIKOVNI

SISTEM

DRUŽBENE VLOGE KJ JEZIKOSLOVNO URAVNAVANJE NORMA KJ

RABA

Jezikovni sistem:

- jezikovna zgradba je ogrodje vsakega jezika
- sistemske spremembe potekajo zelo počasi
- dilema: kdaj nenormativno postane normativno?

Jezikovna raba:

- pomemben regulator knjižnojezikovne norme
- v vsakokratnih okoliščinah jo je treba natančno opredeliti
- nosilci: tvorci besedil, ki jim širše okolje priznava kultiviranost izražanja
- splošna (raje nezaznamovana) raba proti individualni rabi
- načelo (relativne) pogostnosti določene jezikovne poavnosti

Jezikoslovno uravnavanje:

- utemeljeno v posebnih družbenih vlogah, ki jih opravlja KJ
- cilji:
 - ohranjanje stabilnosti in drugih zaželenih lastnosti KJ
 - povzročanje izraznih možnosti, ne pa zadrževanje razvoja
- obsega:
 - neposredno uzakonjanje (kodifikacija) norme v temeljnih jezikoslovnih priročnikih
 - posredno delovanje oz. vplivanje na kultiviranost knjižnojezikoslovnega izražanja
- dvojna raba izraza norma kot jezikoslovnega termina
 - J. Müller uzusna oz. rabna norma = norma
kodificirana norma = kodifikacija

Norma

- je implicitna in relativno dinamična
- vsak odklon od obstoječe norme je s stališča dotedanje splošne rabe najprej napaka, ki pa:
 - ostane napaka (ker ni v skladu z jezikovnim sistemom ipd.)

- postane razvojna težnja in se navadno nevtralizira
-

Kodifikacija

- je eksplicitni zapis jezikovne norme v priročnikih
- jezikovna pravila, ki urejajo:
 - pisno in govorno rabo
 - jezikovnosistemske lastnosti
 - obseg in značilnosti besedišča
 - stilne posebnosti ubesedovanja v knjižnih besedilih
- za dobro kodifikacijo je nujno:
 - zbiranje, razvrščanje, analiziranje realnega jezikovnega gradiva
 - predhodno oblikovanje meril za zgoraj naštetu; danes:
 - vplivljanska moč posameznih medijev, besedil, piscev
 - vpliv obstoječe kodifikacije
 - vpliv lektorskih posegov
- kodifikacija je sinhrona in le delno zajema normativno dinamiko

primer: časovnozvrstna členitev besedišča

- časovno nezaznamovana jezikovna sredstva
- časovno zaznamovana jezikovna sredstva (starinski, zastareli izrazi; arhaizmi, historizmi)
- neologizmi
- priložnostno tvorjene besede (okazionalizmi)

Razmerje kodifikacije do norme

- dve skrajni poziciji, določeni z dvema temeljnima vprašanjema:
 - kje se ustvarja kultivirani izraz, ki naj bo osnova za presojanje določenih pojavov kot (ne)normativnih?
 - je norma enotna ali se znotraj KJ ustvarja več norm?

- predpisovalna kodifikacija
 - normo splošne rabe (subjektivno) eksplicitno vrednoti
 - zajema jo le delno
 - do nje vzpostavlja različna vrednotenjska razmerja
 - za vzor ji postavlja npr. izbrane jezikovne zvrsti
 - črno-belo vrednotenje jezikovnih pojavov
- utemeljevalna kodifikacija
 - izhaja iz realne (splošne) norme
 - za vrednotenje ne uporablja apriornih absolutnih meril
 - izogibanje subjektivnosti presoje z analizo in vrednotenjem velike količine realnih jezikovnih podatkov
 - zajemanje zvrstnih, stilnih in razvojnih dvojic

SLOVAR SLOVENSKEGA KNJIŽNEGA JEZIKA

- prvi pravi slovenski enojezični slovar
- predhodniki:
 - dvojezični slovarji (zlasti slovensko-nemški, posebej Pleteršnikov)
 - slovarski deli pravopisov(že od Levčevega pravopisa dalje)

Slovarski del SP (1950)

- Problematika prevzetih besed (tuje : izposojenke) – nerazvidnost meril za uvrstitev v slovar in nedosledna normativna predstavitev
- prekomerno uvrščanje narečnih, starinskih in umetnih besed brez potrebnega razločevanja
- neposredno normativno vrednotenje:
 - + beseda ni dovoljena za knjižno rabo

* v skrivnem jeziku se besedi ogiblremo

Slovarski del SP (1962)

- ni ne slovar slovenskega knjižnega jezika, ne zgolj pravopis (s pravorečjem)
- neposredno normativno vrednotenje (*, ->, `)
- stilno vrednotenje glede na ljudski jezik, ki se KJ postavlja kot vzor
- subjektivno presojanje normativnosti (namesto načela splošne »kolektivne« rabe)

SSKJ

- korak naprej, celo »skok« (B. Urbančič)
- 1938: zamisel za slovar (ustanovitev SAZU)
- 1945: ustanovitev inštituta za slovenski jezik (vodja F. Ramovš), obnovitev načrtov
- 1962: nov uredniški odbor; ideja o modernem slovarju SSKJ
 - vnaprejšna teoretična opredelitev sodobnega KJ sinhrono gledanje na jezik
 - nato zbiranje gradiva, izpisovanje uravnotežena funkcijskozvrstna dokumentiranost jezika
- 1964: poskusni snopič
 - anketa, domače in tuje kritike

Opredelitev sodobnega knjižnega jezika:

- SSKJ, uvod, 1. člen: V slovarju je zajet besedni zaklad in prikazana njegova raba, kakor se kaže v sodobnem SKJ, to je v obdobju od začetka tega stoletja do 1969 oz. do izida vsake posamezne knjige.

Zbiranje gradiva:

- izpisi iz 5000 knjig in 3400 drugih enot (leposlovna in poljudnoznanstvena dela, revije in časopisi, šolske knjige ...)
- 6 milijonov listkov z zapisi
- prvotno 300 000 slovarskih enot
- ostale kasneje objavljene v Besedišču slovenskega jezika

~ SSKJ na spletu

- centralna tehnična knjižnica
- inštitut za slovenski jezik F. Ramovša

SSKJ prinaša podatke o:

- lastnoimenskem besedju

- občnoimenskem besedju
- frekvenčnih razmerjih med pomeni besed
- zvrstni pripadnosti besed in zvez
- jakostnem in tonemskem naglasu
- pravorečju
- sinonimih
- etimologiji besed
- kraticah in simbolih
- aktualnih pravopisnih načel

- **lastnoimensko besedje:**
 - med gesli in lastnimi imeni, razen kadar se uporabljajo v prenesenem pomenu ali v stalnih zvezah (Janez Kranjski)
 - lastna imena in pravopisne, pravorečne podatke o njih najdemo v slovarskem delu pravopisa

- **občnoimensko besedje:**
 - razen redkih prej omenjenih izjem je vse v slovar zajeto besedišče občnoimensko

- **frekvenčna razmerja med pomeni besed:**
 - na prvem mestu stoji osnovni pomen – t.j. tisti, ki je najbolj nevtralen oz. najmočnejši (=najpogostejši)
 - nadaljnji pomeni so razporejeni po stopnji odvisnosti od osnovnega pomena
 - manjši pomenski premiki so obdelani kot podpomeni ali pomenski odtenki v okviru nadaljnjega pomena

- **etimologija besed:**
 - slovar ne daje podatkov o izvoru in zgodovini besed
 - te najdemo v etimoloških slovarjih (Bezljaj, Snoj)

- **jakostni in tonemski naglas:**
 - *jakostni naglas je označen v glavi, zaglavju in na podgeslih*

- med dvojničnimi oblikami so ustrezni slovnični kvalifikatorji
- *tonemski naglas je zapisan na koncu zaglavja v oglatem oklepaju*
- **pravorečje:**
 - splošna navodila za izgovor so zapisana v uvodu
 - vse posebnosti glede izgovora so zapisane v oglatem oklepaju (praviloma samo del besede, ki se drugače izgovarja)
- **aktualna pravopisna načela:**
 - splošnih pravopisnih pravil slovar ne daje
 - pri pisavi prevzetih besed daje prednost pisavi, ki je prevladovala v času redakcije
 - pri pisanju skupaj in narazen v primeru dvojezičnosti; zaradi lažjega prikaza gesel, na prvo mesto postavlja pisano skupaj, ki pa ni normativna (tip nanovo : na novo)
- **kratice in simboli:**
 - v geslih ni kratic in simbolov
 - izjemoma so dodani posameznim zgledom v ilustrativnem gradivu oz. na koncu razlag (kalcij –Ca)
- **zvrstna pripadnost besed in zvez:**
 - tesno povezana z pojmom normativnosti
 - SSKJ je informativno normativni:
 - že iz razporeditve gradiva v posameznem geselskem članku je razvidno, kaj je norma KJ
 - kvalifikatorji (nekateri imajo tudi normativno vrednost)
- **sinonimi:**
 - zapisani vedno v poševnem tisku, bodisi za razlago ali samostojno (namesto razlage)
 - če je zapisan **za vejico** (geografija....., zemljepis) -> informativna vloga (enakovreden sinonim)

- če je sinonim na koncu razlage **za podpičjem** (prečitati....; puhati) -> normativna vloga (sinonim je za nezaznamovano rabo bolj prepričljiv)
- kadar je zapisan zgolj sinonim – namesto razlage (sličen podoben)
 - sinonim ima normativno vlogo (primernejši za nezaznamovano rabo)
 - pomensko razlago najdemo pri zvrstno nevtralnem jezikovnem sredstvu

Ustroj geselskega članka

- OGLAVJE = glava + zaglavje
 - glava: od iztočnice do besednovrstne oznake
 - zaglavje: od podatka o tonemskem naglasu
- POMENSKI DEL : razlaga, iztržki (ilustrativno gradivo), terminološko in frazeološko gnezdo, podgesla ...

Kvalifikatorji

- slovnična, časovna, stilno-zvrstna uvrstitev besed, pomenov in zvez
- **kvalifikatorska pojasnila**: dopolnjujejo pomensko razlago; nakazujejo okolje ali čas, v katerem pojem živi
- **vrste**:
 - **slovnični**: m, prid., prisl., dov., ... ; ali, in, tudi, stil.
 - **pomenski**: pooseb., pren.
 - **ekspresivni**: ekspr./evfem., iron., ljubk., nizko, slabš., šalj., vulg.
 - **posebni normativni**: neprav., ustalj.
 - **časovno-frekvenčni**: raba narašča, raba peša, redko, nekdam, zastar.
 - **terminološki**: jur., ekon., voj., nestrok., poljud., strok.
 - **stilno-plastni**: bibl., knjiž., pesn., publ., nar., pog., žarg.
- **kvalifikator »publ.«**
 - precej zavajajoč – ne gre samo za prvine, tipične za besedila publicistične funkcijske zvrsti
 - pogosto uporabljen kot oznaka za jezikovne prvine ali rabe, ki se v publicističnih besedilih pojavljajo kot odkloni glede na knjižnojezikovno normo
- **kvalifikator »knjiž.«**

- beseda, pomen ali zveza, ki se rabi zlasti v leposlovnem ali znanstvenem jeziku
- **kvalifikator »žarg.«**
 - zajema žargonizme in slengizme (npr. cvek)
- če ima enota kvalifikator, ki je normativne narave, je enota bodisi:
 - knjižna, vendar vezana a določeno zvrst
 - vezana na neknjižni sistem in v KJ sprejemljiva le kot funkcionalni sistem

JEZIKOVNI PRIROČNIKI

1. PRAVOPIS

- pravopisje = ortografija
- jezikoslovna veja, ki (posameznemu) jeziku išče in ugotavlja najboljši stalni način zapisovanja glasovnih in prozidajskih(??) dejstev morfema, besede, besedne zveze, stavka in povedi v dani pisavi (pri nas v latinici)
- pomembna je vsakokratna določitev razmerja med pravopisno normo in jezikoslovno rabo
- to razmerje odseva v priročniku kot pravilo, določilo
- pred kodificiranjem pravopisne norme:
 - prestižnost- kdo so nosilci pravopisne norme?
 - ugotavljanje ustaljenosti jezikovnega pojava v rabi
 - ugotavljanje enotnosti, a tudi variantnosti

Slovenski pravopisni priročniki:

- SP v samostojnih knjigah – zgodovina:
 - F. Levec, 1899

- A. Breznik, 1920
- A. Breznik, F. Ramovš, 1935 (kasneje ni več samostojnih avtorskih poskusov)
- SAZU, 1950
- SAZU, 1962

Najnovejši SP

- načrt pravil za novi slovenski pravopis (1981- dajo jih v javno obdelavo)
- 1. izdaja pravil (Slovenski pravopis 1: pravila= v samostojni knjigi, 1990; prenovljena izdaja: 1994 + še nekaj ponatisov
- 2. slovenski pravopis: Pravila + Slovar = 2001

Pravila

- za mnoge uporabnike prezapletena
- neaktualni zgledi
- ogibanje problematičnim, zapletenim primerom
- novosti v ponatisih (objavljene le razlika med 5. in 6. izdajo)

2. PRAVOREČJE

- jezikoslovna veja, ki išče in ugotavlja najboljši stalni način izgovarjanja fonema in njihovih nadsegmentnih (??) lastnostih oz. izgovarjanja (=branja) zapisov obojega
- v posebni knjigi objavljeno besedilo, sestojče iz pravil, večjih spiskov besed s posameznimi izgovornimi značilnostmi in slovarčkom
- M. Rupel (1946): Slovensko pravorečje: Navodila za zborna ali knjižno izreko
- Č. Šeruga Prek, E. Antončič (2007 in predhodne izdaje): Slovenska zborna izreka (SP-slovarski del, SSKJ)

3. SLOVENSKA SLOVNICA

- A. Breznik, 1916 (in kasnejše izdaje)
- A. Bajec, R. Kolarič, M. Rupel, J. Šolar, 1956 (in kasnejše izdaje) -> t.i. Slovnica štirih avtorjev
- J. Toporišič, 1976 (in kasnejše izdaje)
 - ob svojem 1. izidu prinesla številna nova spoznanja:
 - jezikovni sistem obravnava po ravninah
 - teorija in tipologija zvrsti

- gradivna osnova – literarni klasiki
- za zdaj še vedno edina znanstvena slovnica, kljub siceršnjim številnim novim spoznanjem slovarskega jezikoslovja
-

4. SLOVAR (SLOVENSKEGA) KNJIŽNEGA JEZIKA

- DVOJEZIČNI SLOVARJI (M. Pleteršnik: Slovensko-nemški slovar (1994/59)
- PRAVOPISNI SLOVARJI (SP 1950, SP 1962)
- SSKJ

Pleteršnikov slovar

- pobuda: F. Miklošič, F. Levstik
- Slovenci potrebujemo slovar, k ibi temeljil na našem pojmovnem svetu, zato je pi slovarju potrebno izhajati iz slovenščine, ki ta svet odraža
- pomeni začetek modernega slovaropisja/leksikografije na Slovenskem
- gradivo za slovar:
 - zbrano iz živega jezika (z anketiranjem)
 - rokopisni slovarji (Miklošič, Vodnik, ...)
 - organizirano dodatno izpisovanje
 - posvetovanje s strokovnjaki

5. STILISTIKA

- eden temeljnih popisov slovenskega jezika manjka
 - podobna predstavitev, kako se jezik prilagaja različnim funkcijskim zvrstem, žanrom..
 - le posamezne obravnave, npr. T. Korošec(1998): stilistika slovenskega poročevalstva

6. DRUGA LITERATURA IN VIRI

Jezikovni priročniki in vodnice (pravopisne, slovnične teme)

- M. Kocjan Barle: Abeceda pravopisa
- D. Cedilnik: Cikcak po pravopisu
- J. Skaza: Pravopis – Priročnik z vajami

Epis – pravopisni priročnik

Žepni pravopis za vsakdanjo rabo

- F. Žagar: Slovenska slovnica in jezikovna vodnica
- -

Drugi priročniki in viri:

- Etimološki slovar (F. Bezlaj, M. Snoj)
- Slovar tujk (F. Verbinc)
- dvo- in večjezični splošni slovarji, terminološki slovarji, enciklopedije, biografski in drugi leksikoni
- besedilni korpusi (kot jezikovni in)
- svetovni splet

Jezikovni brusi in jezikovni koticiki:

**Jezikovni brusi*- spiski jezikovnih značilnosti (lahko tudi v obliki knjige), ki obravnavajo slabo izbiro jezikovnih sredstev v določenih besedilih (in zanje predlagajo ustreznejše)

- J. Seišen: Jezik naš vsakdanji (1992)
- J. Gradišnik: Za lepo domačo besedo (1985)
Slovensko ali angleško (1993)
- spiski »neustreznih« izrazov nikoli ne morejo biti dokončni
- brez širšega konteksta rabe malo uporabni

**Jezikovni koticiki*- stalna rubrika v periodičnem tiskanem ali elektronskem mediju, ki na kratek, poljudnoznanstven način obravnava nepravilne, manjstrezne ali kako drugače problematične pojave iz sočasne jezikovne prakse

- prvi jezikovni koticiki:

- J. Tominšek v Ljubljanskem zvonu 1909: rubrika o napakah in pravilih slovenskega pisanja (4 nadaljevanja)
- vrste jezikovnih koticikov po M. Kalin Golob: splošni, terminološki, tendenčni/nazorski

-splošni jezikovni koticiki:

- obravnavajo sočasno jezikovno rabo, opozarjajo na nepravilnosti in pomagajo uporabniku pri različnih jezikovnih zadregah
- ob zgledih vsebujejo poljudno razlago in pravila

-terminološki jezikovni kotički:

- vsebujejo predloge in utemeljitve za boljše strokovno izrazje in jih dajejo zainteresirani javnosti v razpravo
- prvi v zdravstvenem vestniku (1939); pozneje kotički tehničnih strok, vojaškega izrazja itd.

-tendenčni/nazorski jezikovni kotiček:

- jezikovna problematika je izhodišče za utemeljevanje avtorjevega jezikoslovnega nazora
- 1967: V. Majdič, T. Korošec, A. Muha, F. Novak (gospodarski vestnik): ponazarjali ozkost purizma ter predstavljali in utemeljevali funkcijski pogled na jezik
- 80. leta: Toporišič, Gjurin: družbena in politična vprašanja jezika (slovenščina v SFRJ)
-

KORPUSI V JEZIKOSLOVJU

-SSKJ- gradivo za izdelavo slovarja:

- leposlovna dela
- revije in časopisi
- poljudnoznanstvena dela
- šolske knjige

-SP- viri iztočnic in podiztočnic:

- SSKJ
- zbirka besedja v Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša
- specializirani leksikoni in slovarji

***Korpus:** (ulica x korpusa, umetniški korpus, korpus volivcev, korpus literature ...)

- prevajanje iz enega jezika v drugega ni bil več problem samo jezikoslovcev, temveč so se reševanja zapletenega sporazumevanja lotili matematiki, stilistiki, informatiki ... Osnova vsega pa so bile obsežne zbirke besedil korpusi.

*Korpus je enovita, standardno označena in notranje strukturirana zbirka avtentičnih besedil, nastala po vnaprej določenih merilih in z določenim ciljem, dostopna v elektronski obliki in opremljena z orodjem, ki omogočajo večplastno iskanje in statistično obdelavo podatkov

Programska oprema:

- nujna za iskanje po korpusu in obdelavo rezultatov iskanja
- konkordačnik- poseben program za iskanje in statistično obdelavo korpusnih jezikovnih podatkov

Razvoj korpusov

- prvi: korpus Brown (1961 – 1964): zbirka sodobne ameriške angleščine, 1 milijon besed
- korpus Cobulid/Birmingham Collection of English Texts > The Bank of English (1980): več stotilijonski korpus sodobne britanske angleščine > slovarji Cobuild

Korpusno jezikoslovje

- korpusi so predmet raziskovanja in vir dokazov za jezikoslovne opise in utemeljitve
- analiza korpusa lahko – in pogosto se to zgodi – razkrije dejstva o jeziku, na katere morda prej sploh nebi pomislili, da bi jih iskali

Oblikovanje korpusov

- velikost
- strukturiranost
- časovni obseg
- prenosnik
- avtorske pravice

Tipologija korpusov

-REFERENČNI

- temeljna vrsta korpusov
- predstavili naj bi celovito podobo nekega jezika
- (naj)večji obseg
- izhodišče za temeljne jezikoslovne raziskave

-GOVORNI

- navadno znotraj referenčnih korpusov, kot podkorpusi
- transkripcije, shranjevanje zračnega zapisa

-SPECIALIZIRANI

- jezik v točno določeni rabi
- korpusi podjetnikov
- npr. korpusi strokovnih jezikov

-SPREMLJEVALNI

- spremljajo jezikovno dinamiko (dodajajo se nova besedila, najstarejša izločajo)

-VZPOREDNI

- sopostavljajo izhodiščno besedilo in prevode

-PRIMERLJIVI

- vključujejo primerljiva besedila v različnih jezikih

Korpusi in jezikovni opisi

- korpusno jezikoslovje danes razvito zlasti na ravni leksikalnih analiz -> osnova sodobnemu slovaropisju
- slovnični opisi
- raziskovanje besedilnih zvrsti, stila,...(zlasti strokovno izrazje, strokovni jeziki)
- prevodoslovje

Korpusi slovenskega jezika

-KORPUS SJ FIDA:

- obseg: 100 mio besed
- besedila iz 90. let (dostopnost v elektronski obliki), nastal med 1997 – 2000
- referenčni
- pisni, enojezični, sinhroni
- največ je neumetnostnih besedil

- KORPUS FIDAPLUS:

- obseg: 621 mio besed
- besedila: 1990 – 2006
- referenčni

- pisni
- besedilnozvrstna uravnoveženost
- zvrstna členjenost korpusa FIDAPLUS:
 - umetnostna besedila: 3,5 % (proza 93, 5)
 - neumetnostna besedila: 96,5 % (strokovna 10,4 %, nestrokovna 89,6 %)

- NEKATERI DRUGI SLOVENSKI KORPUSI:

- Institut za slovenski jezik F. Ramovša: Nova beseda
- FDV, Nataša Logar: Korpus besedil odnosov z javnostmi
- Služba Vlade RS za evropske zadeve (SVEZ): Evrokorpus
- večjezična terminološka zbirka Evroterm